

ДЕЯКІ ПИТАННЯ НОВОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

О. Б. Дьомін, О. В. Зінченко

ПРЕДСТАВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ В ДЕРЖАВНІЙ РАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (1906–1917 РР.) (ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

В радянській історіографії народне представництво Російської імперії асоціювалося з однією лише Державною думою [3]. Ця тенденція відчувається і в сучасних російській та українській історіографії. В Україні ж важливим виявляється історичний досвід функціонування верхньої палати, про необхідність запровадження якої з 1991 р. ведеться постійна дискусія. Постає і потреба у висвітленні особливостей та значення представництва України в Державній раді. Мета статті — встановити характерні особливості частини особового складу Державної ради, що представляла у ній Україну. Головне завдання полягає в аналізі біографічних даних означеного складу.

В радянській та сучасній російській історіографії проблем Державної ради різною мірою торкалися О. Д. Степанський [13], О. Е. Новікова [12], А. П. Бородін [1], Є. А. Юртаєва [14], В. О. Дьомін [9], а у вітчизняній — одна із авторів цієї статті [10]. А. П. Бородін мимохідь згадував Харківський, Київський та Новоросійський університети, випускники яких становили помітну частину особового складу верхньої палати народного представництва Російської імперії початку ХХ століття [1, с. 96]. В. О. Дьомін згадав лише двох членів верхньої палати — Д. І. Піхно та М. М. Ковалевського, зовсім не торкаючись питання про їхній зв'язок з Україною. О. В. Зінченко у своїх монографії та докторській дисертації лише кількома рядками згадувала представництво України в Державній раді 1906–1917 рр. [10, с. 63; 11, с. 92].

У квітні 1906 р. в Російській імперії був запроваджений парламент, який складався з Державної думи і Державної ради. До нижньої палати входили представники усіх станів, а до верхньої — лише представники еліти суспільства. Остання комплектувалася носіями вищих придворних звань та титулів: таємними радниками, дійсними таємними радниками, обер-камергерами, обергофмаршалами, обер-єгермейстерами, гофмейстерами, шталмейстерами, єгермейстерами, генерал-ад'ютантами, повними генералами та адміралами, статс-секретарями, які становили вищу урядову бюрократію. Серед них були князі, графи, барони, сенатори, архієпископи, представники крупних землевласників, комерц-радники, мануфактур-радники, академіки, професори, доктори та кандидати наук. І призначували, і обирали державні радники володіли багатолітнім досвідом державного управління, а крупні землеволодіння, комерційні та промислові підприємства забезпечували їхню матеріальну незалежність. При цьому слід зазначити, що чисто урядовий характер призначуваних державних радників в Росії сягав незрівнянно більшої міри, ніж він зустрічався серед призначуваних членів верхніх палат країн Західної Європи.

Від України до Державної ради упродовж 1906–1917 рр. було обрано 44 представники 9 губерній: Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської, Херсонської і Чернігівської. Волинську губернію представляли О. Г. Беляєв (1871–1938), М. Є. Нірод (1848–1914), І. Е. Олізар (1835–1915) [6, с. 18, 184–185, 190], Катеринославську — П. В. Каменський (1860–?), М. І. Міклашевський (1854–1916), М. В. Родзянко (1859–1924), А. П. Струков (1851–1922), М. П. Урусов (1864–1918) [6, с. 111, 169, 226–227, 264–265, 293–294], Київську — Ф. М. Безак (1865–1940), А. О. Бобрінський (1859–1930), С. О. Горват (1866–1930), М. В. Красовський (1851–1911), С. К. Сирочинський (1847–1912), К. Є. Сувчинський (1856–1912), С. І. Трегубов (1856–?) [6, с. 16–17, 62, 137, 268, 265, 277].

Подільську губернію представляли В. О. Єловицький (1851–1928), К. О. Орловський (1862–1926), Б. І. Ханенко (1848–1917) [6, с. 89, 191, 299], Полтавську — І. М. Леонтович (1860–1926), І. Є. Ракович (1863–1917), П. Д. Шкларевич (1841–?), М. Б. Щербатов (1868–1943) [6, с. 152, 220, 325, 331], Таврій-

ську — С. С. Крим (Нейман) (1867–1936), Є. В. Риков (1838–1915) [6, с. 142–143, 231–232], Харківську — М. С. Авдаков (1847–1915), Д. І. Багалій (1857–1932), С. Є. Бразоль (1851–1916), Т. І. Буткевич (1854–1925), В. І. Вернадський (1863–1945), О. Д. Голіцин (1874–1926), М. Ф. Дітмар (1865–1919), М. М. Ковалевський (1851–1916), Я. В. Кучеров (1834–1909), Л. Д. Лесевицький (1865–?) [6, с. 6, 13, 24, 27, 36, 57, 81, 118, 147, 152], Херсонську — Г. Е. Вейнштейн (1860–1929), Дмитрій (М. Г. Ковальницький) (1839–1913), Я. Є. Ерделі (1856–?), А. А. Мануйлов (1861–1929), П. Д. Ревуцький (1847–1911), О. М. Соковнін (1851–1907), І. В. Стенбок-Фермор (1859–1916), М. Ф. Сухомлінов (1852 — після 1917) [3, с. 34, 79, 335, 162, 222, 252, 260, 266], Чернігівську — В. О. Мусін-Пушкін (1861–1918), М. П. Савицький (1847–1917) [6, с. 171, 235].

Призначувані державні радники походили з чотирьох губерній: Київської, Полтавської, Харківської та Херсонської. Київську губернію представляли Д. І. Піхно (1853–1913), Г. Г. Чаплінський (1865–?) [6, с. 207–208, 309], Полтавську — П. М. Бутовський (1842–1912), С. М. Гербель (1858–1919), О. М. Деревицький (1859–1943), Б. Є. Іваницький (1857–1938) [6, с. 29, 52–53, 78–79, 102], Харківську — С. Ф. Вебер (1857–1928), С. Ф. Платонов (1844–1916) [6, с. 33, 208], Херсонську — С. Ю. Вітте (1849–1915), Д. Б. Нейдгардт (1861–1842) Є. Ф. Турау (1847–1914), М. М. Чіхачов (1830–1917) [6, с. 37–38, 181–182, 311–312].

Таким чином, усіх державних радників від України було 56 осіб: 44 обраних і 12 призначених. Усього в Державній раді від квітня 1906 р. до лютого 1917 р. нараховувався 431 член палати, з яких було 229 обраних і 202 призначуваних. В цілому представники України становили 13 % усього особового складу верхньої палати народного представництва, обрані — 19,2 % і призначувані — 5,9 % (тут і далі підраховано авторами).

Вивчення соціального походження представників України в Державній раді показує яскраво виражений дворянський характер: з 56 осіб лише 4 були міщанами і 1 — селянином. Про це свідчить і майновий стан означеної категорії людей, серед яких лише 9 осіб не мали земельних володінь. Останні ж за розмірами землеволодінь розподілялися на 6 груп: до 500 десятин — 3, від 501 до 1000 — 8, від 1001 до 5000 — 23, від

5001 до 10000 — 6, від 10001 до 25000 — 3, і понад 25000 десятин — 4. Разом з тим як землевласники, так і безземельні державні радники володіли кам'яними будинками, паровими млинами, ґуральнями, заводами конярства, цукровими заводами, заводами, магазинами тощо.

Аналіз вікових характеристик показує значну різницю між обираними і призначуваними державними радниками. В цілому законодавство передбачало 40-річний віковий ценз. Однак членів верхньої палати у віці від 40 до 45 років було помітно мало. За віком обирани державні радники розподілялися на 7 груп: від 40 до 45 років — 5, від 46 до 50 років — 11, від 51 до 55 років — 13, від 56 до 60 років — 8, від 61 до 65 років — 2, від 66 до 70 років — 4, від 71 до 75 років — 1. Призначувані ж державні радники розподілялися лише на чотири вікові групи: від 51 до 55 років — 5, від 56 до 60 років — 4, від 61 до 65 років — 2, від 76 до 80 років — 1. При цьому у них були відсутніми дві властиві обираним членам верхньої палати групи, які об'єднували радників у віці від 40 до 50 років, і, навпаки, мала місце група осіб у віці від 76 до 80 років. З 44 обираних представників України в Державній раді 41 мав вищу і 3 — середню освіту. В їх числі було: юристів — 23, військових — 8, богословів — 3, технічних фахівців — 3, фахівців сільського господарства — 2, фізиків-математиків — 3, істориків — 1, мистецтвознавців — 1, 2 доктори наук (права та історичних), 7 кандидатів наук (права — 3, богословських — 3, технічних — 1). У числі призначуваних представників України в Державній раді було: юристів — 7, військових — 3, фізиків-математиків — 1, істориків — 1. В цілому усі державні радники, що представляли Україну у верхній палаті, нараховували 2 академіків, 5 докторів наук і 8 кандидатів наук. Серед обираних членів Державної ради ці дані розподілялися таким чином: 2 академіки, 4 доктори наук та 6 кандидатів наук. За спеціальністю це були 1 доктор історичних наук, 1 — мінералогії, 2 — права, 3 кандидати права, 2 — богословських і 1 — технічних наук. У числі призначуваних радників був 1 доктор філології та 2 кандидати наук — фізико-математичних та права.

Українські університети, відігравали важливу роль у підготовці майбутніх державних радників зокрема і еліти взагалі,

у формуванні особистостей, активних громадських, державних і політичних діячів. С. Ю. Вітте у своїх спогадах писав, що саме навчання в Новоросійському університеті сформувало його як особистість. “Я в Одесі виховувався в університеті” — підкреслював він значення перебування у цьому українському місті і навчання у його закладі і саме “виховувався”, а не “навчався” [2, т. 3, с. 484]. І дійсно, українські університети — Київський, Новоросійський та Харківський — справляли великий вплив на підготовку еліти суспільства, формування громадської думки не тільки в обсязі України, але і всієї імперії, готували кадри для вищого і середнього рівнів російської урядової адміністрації, виховували всесвітньо відомих вчених.

Що ж стосується національної приналежності, то серед представлених в Державній раді обранців України нараховувалось: росіян — 25, поляків — 4, українців — 6, німців — 3, євреїв — 2, угорців — 1, татар — 1, вірменів — 1, караїмів — 1. У їх числі було: православних — 35, католиків — 5, лютеран — 1, іудеїв — 2, караїмського віросповідання — 1. Політична орієнтація виглядала таким чином: праві — 7, правий центр — 9, центристи — 18, ліві — 2, позапартійні — 3, Польське коло. Національна приналежність призначуваних державних радників виглядала так: росіян — 2, поляків — 1, українців — 4, німців — 5. Що ж стосувалося віросповідання, то усі призначувані члени верхньої палати були православними, а за політичною орієнтацією розподілялись на правих — 6, центрис-тів — 4, позапартійних — 2. Досить різноманітним виявлялося коло посад, які обіймали представники України до обрання до Державної ради. Вони працювали суддями, прокурорами, головами судових палат, обер-прокурорами Сенату, державними ревізорами, градоначальниками, губернаторами, чиновниками міністерств внутрішніх справ, юстиції, фінансів, землеробства та державного майна, народної освіти, були членами Комітету міністрів, архієпископами, служили в лейб-гвардії, в державній канцелярії, Сенаті, викладали у вищих навчальних закладах, керували лісним та водним господарством, банківською системою, промисловими, комерційними та сільськогосподарськими підприємствами, мали багаторічний досвід державного управління у різних його галузях і напрямках.

Ще більш різнобічною виявлялась сфера громадсько-політичної діяльності обраних представників України в Державній раді. І до і після обрання до верхньої палати народного представництва вони були видавцями світської і духовної літератури, редакторами газет і журналів, духовними письменниками, почесними мировими суддями, гласними повітових і губернських земських зборів, головами повітових і губернських земських управ, повітовими і губернськими предводителями дворянства, почесними попечителями навчальних закладів, жіночих лікарень, лікарень для душевно хворих, дитячих притулків, членами партії “17 октября”, польської національної партії, членами “прогресивного блоку”, організацій об’єданого дворянства, членами багатьох наукових, культурних і просвітницьких товариств, товариств розповсюдження виробничого досвіду у різних сферах економіки, Червоного Хреста, учасниками різноманітних з’їздів: виборців, партій, міжнародних слов’янських, земських, єпархіальних, творцями і учасниками різних громадських товариств, популяризаторами досягнень науки, культури, промисловості та сільського господарства тощо. Дев’ять осіб з сорока чотирьох обиралися депутатами Державної ради, а один — її головою [4, с. 42, 133, 137, 230, 256–257, 525–526; 558–559, 595–596, 704]. У цьому сенсі призначувані радники не відрізнялися від їхніх обраних колег.

Таким чином, і обрані, і призначувані члени верхньої палати були представниками української еліти. Вони володіли великими земельними масивами, промисловими, сільськогосподарськими та комерційними підприємствами, що забезпечувало їм можливість бути матеріально незалежними. Переважна більшість цього складу мала вищу освіту. У їх числі перебували особи з званням професорів та ступенями докторів і кандидатів наук, комерц-радники, мануфактур-радники, представники чотирьох конфесій: православні, католики, лютерани, іудеї, дев’яти національностей: росіяни, українці, німці, поляки, татари, євреї, вірмени, угорці, караїми, прихильники шести напрямків політичної орієнтації: праві, праві центристи, центристи, ліві (ліберали), Польське коло та позапартійні. Представники України в Державній раді володіли велетенським сукупним багатогалузевим досвідом адміністративної і громадсько-політичної діяльності, перебували у тісному зв’язку

з широкими народними масами, знали конкретні інтереси і потреби їх різних прошарків. Усе це забезпечувало можливість на високому професійному рівні виконувати завдання законодавчої діяльності.

Джерела та література

1. Бородин А. П. Государственный совет (1906–1917) / А. П. Бородин. — Киров : Вятка, 1999. — 368 с.
2. Витте С. Ю. Воспоминания : [в 3-х т.] / С. Ю. Витте. — М. : Соцэкгиз, 1960.
3. Глазунов М. Судьба первого парламента в России / М. Глазунов, Б. Митрофанов // Советская юстиция. — 1989. — № 21. — С. 22–24.
4. Государственная дума Российской империи 1906–1917 гг. : Энциклопедия. — М. : РОССПЭН, 2008. — 735 с.
5. Государственная дума. Стенографические отчеты. Сессии первая-двенадцатая. 1906–1916. — СПб.: Гос. тип., 1906–1916.
6. Государственный совет Российской империи 1906–1917 гг. : Энциклопедия. — М. : РОССПЭН, 2008. — 344 с.
7. Государственный совет : сборник узаконений и постановлений. — СПб. : Гос. тип., 1910. — 703 с.
8. Государственный Совет. Стенографические отчеты. 1906–1916 гг. Сессии I–XII. — СПб. : Гос. тип., 1906–1916.
9. Демин В. А. Верхняя палата Российской империи 1906–1917 гг. / В. А. Демин. — М. : РОССПЭН, 2006. — 376 с.
10. Зінченко О. В. Державна рада Російської імперії 1906–1916 рр. / О. В. Зінченко. — Харків : Колорит, 2005. — 308 с.
11. Зінченко О. В. Еволюція Державної ради в системі російської монархії (1905–1917 рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.02 / О. В. Зінченко. — Одеса, 2009. — 458 с.
12. Новикова Е. А. Государственный совет в годы первой мировой войны 1914–1917 (из истории кризиса “верхов” накануне Февральской буржуазной революции) : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Е. А. Новикова. — М., 1983. — 248 с.
13. Степанский А. Д. Политические группировки в Государственном совете 1906–1917 г. / А. Д. Степанский // История СССР. — 1965. — № 7. — С. 49–64.
14. Юртаева Е. А. Государственный совет в России (1906–1917) / Е. А. Юртаева. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 200 с.

Анотації

Дёмин О. Б., Зинченко О. В. Представители украинской элиты в Государственном совете Российской империи (1906–1917 гг.) (Общая характеристика).

В статье характеризуются особенности личного состава членов Государственного совета — представителей Украины — в верхней палате парламента Российской империи, их государственной и общественно-политической деятельности.

Demin O. B., Zinchenko O. V. The representatives of the ukrainian elite in the State council of the Russian empire (1906–1917) (General characteristic).

In article are characterized particularities of the personal composition of the members of the State advice — a representatives of the Ukraine — in upper chamber of the parliament to Russian empire, their state and public-political activity.

В. М. Константінова

ЧИНОВНИКИ, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, МІЩАНИ...: НАСЕЛЕННЯ БЕРДЯНСЬКА КІНЦЯ ХІХ СТ. ЗА СТАТИСТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

При все зростаючому інтересі до історичної урбаністики в цілому і до історії окремих міст Південної України зокрема минуле більшості населених пунктів все ще залишається вивченим недостатньо. В цьому плані досить типовою є ситуація із дослідженням історії Бердянська. Впродовж останнього десятиліття спостерігається справжній прорив у вивченні його мікроісторії: біографій окремих бердянців [1; 2], минулого окремих навчальних закладів тощо [3; 4]. Втім побачити загальну картину життя приморського міста заважає брак статистичних даних, які знаходяться в науковому обігу. Як не дивно, поза увагою дослідників історії Бердянська до сьогодні залишались навіть матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. Заповнити існуючу лакуну і покликана ця розвідка.

Згідно з переписом, загальна кількість населення Бердянська становила 26 496 осіб, з них 17 823 були “місцевими”, тобто народились у Бердянську чи в Бердянському повіті, 1929 народились у інших повітах Таврійської губернії,